Тэкст

§ 2. Тэкст і яго асноўныя прыметы. Спосабы і сродкі сувязі сказаў і частак тэксту

Тэкст — гэта выказаная ў вуснай або пісьмовай форме сукупнасць сказаў, аб’яднаных у адно цэлае тэмай і асноўнай думкай.

Асноўныя прыметы тэксту	Характарыстыка прымет тэксту
Тэматычнае адзінства	Наяўнасць тэмы (прадмет маўлення) і асноўнай думкі (тое, што аўтар хацеў сказаць, растлумачыць ці ў чым пераканаць)
Звязнасць	Забяспечвае сувязь паміж сказамі тэксту з дапамогай паслядоўнага ці паралельнага спосабу сувязі
Паслядоўнасць	Праяўляецца ў тым, што элементы зместу размяшчаюцца ў тэксце ў пэўным парадку, пэўнай паслядоўнасці, па пэўнай схеме, што складае кампазіцыю тэксту
Разгорнутасць	Забяспечваецца з дапамогай падтэм (забяспечваюць шырыню ахопу тэмы) і мікратэм (забяспечваюць глыбіню раскрыцця тэмы)
Сэнсавая цэласнасць	Усе сказы ў тэксце звязаны паміж сабой па сэнсе
Завершанасць	Асноўная думка тэксту раскрываецца ў трох частках: уступе, асноўнай частцы і заключэнні

9. Прачытайце. Дакажыце, што перад вамі тэкст, ахарактарызаваўшы яго асноўныя прыметы.

Ці ведаеце вы, як і калі ўзнікла слова *валанцёр*? Цікава, але спачатку ў Італіі, Вялікабрытаніі і Германіі валанцёрамі

Правообладатель Национальный институт образования

называлі салдат-добраахвотнікаў, якія заклікалі пад свае сцягі новых удзельнікаў бітваў. Вось толькі ўтрымліваць велізарнае войска не было на што, таму ўзнагародай для новых салдат былі ваенная здабыча і слава.

Сёння слова *валанцёр*, безумоўна, выклікае павагу да людзей, якія прысвячаюць сваё жыццё якой-небудзь карыснай справе. Іх называюць добраахвотнымі памочнікамі, супрацоўнікамі, асістэнтамі. Яны могуць абраць для сябе любую сферу: працу ў

прытулках для бяздомных жывёл, збор сродкаў для цяжкахворых ці падтрымку няпоўных і маламаёмасных сем'яў, азеляненне паркаў і шмат чаго іншага. Можна быць валанцёрам пастаянна, зрабіўшы гэта неад'емнай часткай свайго жыцця, а можна тут, у гэты час, прымаць удзел у акцыі, якая сапраўды зацікавіла, і дапамагаць спантанна*.

Няважна, каму вы дапамагаеце. Калі ваша дзейнасць прыносіць душэўную цеплыню вам і таму чалавеку, той істоце, на каго яна накіравана, калі ідзе яна ад шчырага сэрца, вы — валанцёр. І вамі можна ганарыцца *(Паводле К. Бурдзянковай)*.

Раскажыце, каго ў наш час называюць валанцёрамі.
Ці дапамагалі вы калі-небудзь людзям, іншым жывым істотам? Ці можна назваць вас валанцёрам?

- Выпішыце з тэксту тры словы, у якіх колькасць літар і гукаў не супадае.
- Знайдзіце і выпішыце з тэксту словы, якія адпавядаюць наступным схемам:

10. Размясціце сказы так, каб атрымаўся тэкст. Запішыце яго. Вызначце асноўную думку.

Легенды расказваюць, што адной з галоўных якасцей іх было тое, што яны былі вернымі і надзейнымі абаронцамі цудоўных дам. У далёкія часы жылі на свеце мужныя, высакародныя мужчыны — рыцары. Памяць пра рыцараў жыве і цяпер. За сваіх дам рыцары ўступалі ў бой, выступалі на спаборніцтвах — рыцарскіх

Правообладатель Национальный институт образования

турнірах. Тых, хто сумленны і смелы, хто заўсёды прыйдзе на дапамогу, і сёння называюць рыцарамі *(«Сусвет»)*.

Сказы ў тэксце могуць звязвацца паміж сабой паслядоўным або паралельным спосабам сувязі.

Пры паслядоўным спосабе сувязі думка ў тэксце развіваецца ад аднаго сказа да другога, кожны новы сказ дапаўняе, раскрывае папярэдні: 1. *Я іду лясной **сцяжынай**.* 2. *Паабапал **яе** цвітуць **верасы**.* 3. *Месцамі **верас** расце так густа, што ружовенькія кветачкі нагадваюць суцэльны каляровы дыван.*

Сродкамі сувязі сказаў у тэксце пры паслядоўным спосабе з'яўляюцца часцей за ўсё лексічныя паўторы, сінонімы, займеннікі.

Пры паралельным спосабе сувязі ўсе наступныя сказы звязаны з першым, дапаўняюць і разгортваюць яго: *Быў цёплы чэрвеньскі дзень. Ярка свяціла сонца. Неба было на дзіва сіняе і празрыстае, нават ветрыку не адчувалася. А дарожкай, што была ўсыпана баравым пяском і вяла да помніка воінувызваліцелю, паволі ішла жанчына* (Паводле М. Плотнікава).

Сродкамі паралельнага спосабу сувязі выступаюць: аднатыпныя граматычныя формы (напрыклад, дзеясловы ў адной і той самай форме часу і трывання), аднолькавы парадак слоў (напрыклад, выказнік стаіць перад дзейнікам), прыслоўі (*спачатку, потым, затым, пасля, нарэшце*) і інш.

11. Прачытайце. Ахарактарызуйце спосаб і сродкі сувязі сказаў у тэкстах.

I. Пад вечар таго ж дня, ужо на змярканні, стаў пашумліваць вецер. Пасыпаў дробненькі, гусценькі сняжок. Белыя зімовыя хмары нізка навіслі над зямлёю. Вецер мацнеў. І неба, і зямля зліліся ў суцэльным віхры снежнага пылу і цемрадзі. Разгулялася завіруха. На ўсе галасы гула за вокнамі бязладная музыка. Аголеныя дрэвы гудзелі глуха, надрыўна. Шалёна білася аб сцены аканіцы*, сумотна скуголілі завескі, на якіх яны трымаліся *(Я. Колас)*.

Правообладатель Национальный институт образования

II. Зубраня падрасло, падужэла. Малыш змяніў мышастую поўсць на гладка-бурую, на спіне з'явілася гарбінка, на лбе прарэзаліся рожкі — надзейная і грозная зброя зуброў.

Яно было вельмі вясёлым, жвавым і любіла забаўляцца з Пумам. Стары зубр стаіць, як бурая скала, прыгну́ўшы магутную шырокую шыю, а малы ўпіраецца ў яго шырокі лоб сваім вузенькім лобікам. Доўга яны дужаюцца. Калі малы заўзята пачынае наступаць, Пум адыходзіць, нібы паддаецца, і нарэшце кідаецца наўцёкі. Тады зубраня радасна бяжыць за ім, каб дагнаць *(Я. Зазека)*.

12. Прачытайце назву тэксту. Як вы думаеце, пра што пойдзе ў ім размова? Што перадае загаловак: тэму ці асноўную думку?

Прачытайце выказванне. Вызначце, якая з прымет тэксту ў ім парушана. Абгрунтуйце сваю думку.

Бусел

Паляваць яму даводзіцца з самага ранку да позняга вечара. Асабліва ў пачатку чэрвеня, калі ў гняздзе з'яўляцца бусляняты. Птушаняты аперваюцца і растуць хутка. Праз два месяцы ў буслянцы становіцца цесна.

А ў канцы жніўня, перад вандроўкай у далёкую Афрыку, буслы збіраюцца ў вялікія чароды. Яны падоўгу кружацца высока ў небе, пад самымі воблакамі. Так птушкі развітваюцца з радзімаю да наступнай вясны.

Ходзіць бусел па балоце. Не надта весела жывецца жабам, вадзяным жукам ды ўсялякім казюркам, мышам-палёўкам. І не толькі ім. Часам нават гадзюкі і вужы трапляюць на спажыву цыбатаму паляўнічаму *(Паводле У. Ягоўдзіка)*.

Аднавіце вусна паслядоўнасць частак тэксту. Запішыце тую частку, якая адпавядае малюнку. Вызначце спосаб сувязі сказаў у ёй, падкрэсліце сродкі гэтай сувязі.

- Выпішыце з тэксту аднакаранёвыя словы. Абазначце ў іх корань.

Правообладатель Национальный институт образования

13. Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары. Растлумачце іх напісанне.

Ластаўкі і верабей

Ластаўкі гэтай вясной крыху затрымаліся ў даро..е, і таму ім не было калі а..пачываць. Адразу ж яны пачалі рамантаваць сваё старое гняздо. Насілі ў дзю..ках камячкі мокрай зямлі, саломінкі і валасінкі[c], высцілалі пер’ем гн..здзечка.

Аднойчы раніцою ластаўкі неяк трывожна зашчабяталі над страхой, пад якой было іхняе гняздо. Аказваецца, жытло ластавак заняў верабей. Не пакінуў чужой хаціны ш..ры хітрун і на другі, і на трэ..і дзень. І тады ластаўкі вырашылі а..помсціць нахабніку — «замуравалі» яго ў гняздзе.

Верабейку таго я ўратаваў. Але гэта, напэўна, будзе для яго на..укай на ўсё жы..ё *(Я. Галубовіч)*.

Падкрэсліце ў тэксце сродкі сувязі сказаў.

§ 3. Паглыбленне паняцця пра разважанне як тып маўлення

14. Прачытайце тэкст услых, захоўваючы патрэбную інтанацыю. Вызначце яго стыль і тып, назавіце структурныя часткі.

Варта ад’ехацца

За што мы, людзі, любім далёкія дарогі?

На гэтых дарогах мы, безумоўна, шмат знаходзім: не бачаныя нідзе раней дрэвы і кветкі, не чутыя раней галасы звяроў і птушак, нанава адкрываем для сябе старую зямлю, старое сонца, старыя зоры на небе, знаходзім новыя для сябе гарады і новых сяброў.

Але ж любая знаходка мае толькі тады нейкі сэнс, калі яна, далёкая, дапаможа зразумець, паўней адчуць самае для сябе блізкае і самае дарагое, калі ў чужым па-новаму пачынаеш разумець і цаніць сваё, кроўнае.

Правообладатель Национальный институт образования

Так, варта ад'ехацца далей ад свайго мілага кута. Ад'ехацца хоць дзеля таго, каб здалёк зірнуць на саміх сябе, на сваё добрае і благое *(В. Карамазаў)*.

Сфармулюйце думку, якую сцвярджае аўтар. З дапамогай якога вобраза ён раскрывае гэту думку ў тэксце?

Прывядзіце прыклады антонімаў, ужытых у тэксце.

Назавіце слова з тэксту, да якога словы *дрэнны, кепскі* з'яўляюцца сінонімамі.

15. Прачытайце тэкст. Знайдзіце словы, у якіх выказана асноўная думка. Да якога стылю і тыпу адносіцца тэкст? Свой адказ абгрунтуйце.

Меркаваць, што чалавек становіцца кепскім таму, што на яго негатыўна ўплываюць абставіны жыцця (сацыяльна-эканамічная сітуацыя), — трагічная памылка.

Паспрабую растлумачыць, што я маю на ўвазе. Па-першае, у адной і той жа сітуацыі ў залежнасці ад настрою, стану чалавек можа паводзіць сябе па-рознаму. Па-другое, розныя людзі ў адной і той жа сітуацыі паводзяць сябе таксама па-рознаму. Хачу прывесці прыклад. Шмат хто ведае цікавага дацкага карыкатурыста Херлуфа Бідструпа. У яго творчасці добра адлюстравана псіхалогія чалавека, яго паводзіны.

Дык вось, сярод яго творчага скарбу ёсць адна работа, якая складаецца з чатырох малюнкаў. На кожным намалявана адна і тая ж сітуацыя. Чалавек сеў на лаўку, зняў капялюш і паклаў побач. Другі чалавек, падышоўшы, не заўважыў і ўсеўся на гэты капялюш, натуральна, пакамечыўшы яго і сапсаваўшы форму. На ўсіх чатырох малюнках гэта з'яўляецца агульным і нязменным пачаткам. Але вось кульмінацыі розныя, бо розная рэакцыя людзей у гэтай сітуацыі.

На першым малюнку ўладальнік капелюша схапіў неабачлівага небараку* і пачаў на яго крычаць, значыць, праявіў раздражнёнасць і гнеў. На другім малюнку гаспадар забраў свой капялюш, зірнуў на яго і засмяяўся, ды гэтак заразліва, што і той, хто сеў на капялюш, таксама заўсміхаўся. На трэцім малюнку ён, убачыўшы, што сталася з яго рэччу, заплакаў.

Правообладатель Национальный институт образования

А на апошнім малюнку гаспадар увогуле не праявіў ніякіх эмоцый.

Мастак паказаў, што паводзіны чалавека і яго рэакцыя на вонкавае ўздзеянне не залежаць ад знешніх абставін, а залежаць толькі ад самога чалавека, яго ўнутранага стану, характару, выхаванасці. Маральны і культурны ўзровень чалавека не залежыць ад таго, як і чым яго кормяць і ў што апранаюць *(А. Дылюк)*.

Раскрыйце лексічнае значэнне слоў *негатыўна, трагічны, сітуацыя, эмоцыі, рэакцыя*; падбярыце да іх сінонімы. Складзіце з гэтымі словамі сказы.

Выдзеліце ў тэксце тэзіс, доказ і вывад. Вызначце асаблівасці пабудовы гэтага публіцыстычнага разважання.

Раскажыце, выкарыстоўваючы інфармацыю тэксту, як могуць паводзіць сябе людзі ў адной і той жа сітуацыі.

Ці згодны вы з думкай аўтара тэксту? Калі так, то прывядзіце прыклады са сваіх назіранняў.

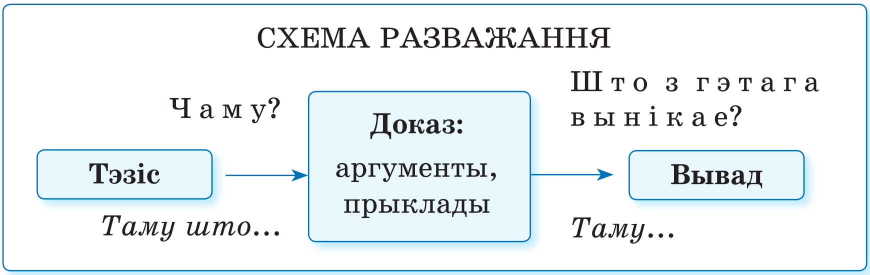

16. Ці думалі вы калі-небудзь, які сэнс укладваюць людзі ў словы *сапраўдны сябар*? Што для вас абазначаюць гэтыя словы, як вы іх разумееце? Запішыце свае думкі. Прыдумайце тэзіс, які вы будзеце абгрунтоўваць, абараняць. Падбярыце прыклады з прачытаных літаратурных твораў, якія дапамогуць вам зрабіць выказванне больш выразным, пераканальным.

Напрыклад: **I.** Сапраўдны друг гадамі гартаваны,
Гатовы засланіць і памагчы.
Прыходзіць у бядзе неспадзявана,
Як хлеб, як соль, як вогнішча ўначы.

С. Грахоўскі.

Правообладатель Национальный институт образования

II. Таварышу я ўсё аддам,
Лепш дружба, чымся сварка,
Усё, як кажуць, папалам —
Кашуля, хлеб і скварка.
Сябра не кіну анідзе,
Гатоў, бяда здарыся,
Пуд солі з'есці ў бядзе,
Што па лязу прайсціся…

П. Броўка.

Што сцвярджае народная мудрасць у наступных беларускіх прыказках?

Дружба не заўсёды салодкая служба.
Той не можа быць другам, хто абыдзе ў бядзе кругам.
Прыяцеля пазнаеш у няшчасці.
Не той друг, хто мёдам мажа, а той, хто ў вочы праўду скажа.
Новых сяброў набывай, а старых не забывай.
Скажы мне, хто твае сябры, і я скажу, хто ты сам.

17. Правядзіце ў класе дыспут на тэму «Каго можна назваць сапраўдным сябрам?».

Рыхтуючыся да дыспуту, прыміце да ўвагі наступныя парады.

1. У час выказвання не адхіляйся ад тэмы абмеркавання.
2. Стаўся з павагай да сваіх апанентаў, да таго, што яны гавораць.
3. Не перапыняй суразмоўцу, памятай, што, як і ты, кожны мае права выказаць сваю думку.
4. Уласныя думкі выказвай годна, спакойна, выбірай важкія аргументы і прыклады.
5. Не падмяняй абмеркаванне пэўных думак абмеркаваннем асабістых якасцей удзельнікаў дыспуту.

Правообладатель Национальный институт образования